

Kövéér György

EGY NYÍREGYHÁZÁRÓL SZÁRMAZÓ DOMANOVSKY-TANÍTVÁNY: LUKÁCS ZSÓFIA

Az első Nyíregyháza történetéről szóló monográfia szerzőjének, Lukács Ödönnek unokája szintén történész lett. Ugyan gyermekkorában elszármazott a városból, de haláláig ápolta Nyíregyházával a kapcsolatot. Írt nagyapjáról, annak családjáról,¹ beszédet mondott a nagyapa emléktábla-avatásakor,² és irathagyatékát, könyvtárát is a Jósa András Múzeumnak, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárnak és a Főiskola (ma Egyetem) könyvtárának ajándékozta. Az internetes böngészés és segítő levéltáros kezek jóvoltából így bukkantam a nyomára azoknak a személyes forrásoknak, amelyekre az alábbi dolgozat épül.

Évek óta foglalkozom Domanovszky Sándornak a két világháború között kiformalódott gazdaság- és társadalomtörténeti iskolája történetével. Lukács Zsófia ennek az iskolának volt az egyik növendéke, doktori disszertációja Domanovszky agrártörténeti sorozatának egyik köteteként látott napvilágot.³ Az MTA Kézirattárában levő Domanovszky-hagyaték, az ELTE egyetemi levéltár törzskönyvei, illetve a személyes források együttese révén mód nyílik a korabeli történészképzés alaposabb megismerésére.

A család

Miután Lukács Zsófia több publikált emlékezésben megírta nagyapja és családja történetét, nyilvánvalóan nem az én tisztem a családtörténet összefoglalása.⁴ Ennek a több-

¹ Lukács Zsófia: Emlékezés Lukács Ödönre, Nyíregyháza történetírójára. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1976. 4. sz. 111–115. (a továbbiakban Lukács, 1976.); Lukács Zsófia: Lukács Ödön (1843–1896) és családja. Nyíregyháza, 1985. (a továbbiakban Lukács, 1985.)

² „Kérdezhetik tőlem, mit tudok én Lukács Ödönről, az emberről mondani? Hiszen halála után 16 évvel születtem, és így nem ismerhettem őt személyesen. Válaszom a következő: apám sokszor és sokat beszélt anyámnak és nekem apjáról és a szülői házról. A szóbeli hagyomány főcsatornája apám volt. Emellett, a 20-as évek végétől, a 30-as években és a 40-es évek elején, rövidebb-hosszabb időt, sokszor az egész augusztus hónapot itt, Nyíregyházán, ill. a Sóstón töltöttem szüleimmel. Nyíregyháza különben mind apámnak, mind nekem szülővárosom. Nagyapámnak abban az időben és a mi ismeretségi körünkben még frissen élt az emléke.” Lukács Zsófia: Lukács Ödön, az ember. 1987. július. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL SZSZBML), XIV. 85. Lukács Zsófia tanárnő iratai, 1889–1985. (a továbbiakban XIV. 85.)

³ Lukács Zsófia: A szerződéses jobbágyság helyzete hazánkban a XVIII. század folyamán a Mária Terézia-féle úrbérrendezésig. Budapest, 1937.

⁴ Lukács, 1976.; Lukács, 1985.

generációs középosztályi családtörténetnek csak arra a mozzanatára szeretném most felhívni a figyelmet, amely akkor ötlük a szemünkbe, amikor a háború alatti közalkalmazottak származási táblázatait alaposabban tanulmányozzuk. Mindkét nagyszülő házassága nem egyszerűen vegyes házasság volt, hanem a házasság után az egyik fél, a feleség, felekezetet változtatott. Lukács Ödön (1843–1896) 1871-ben vette feleségül a születésénél fogva evangélikus Fabricius Irmát (1851–1915), s az asszony a házasságkötés után reformátussá lett. Így aztán a nyíregyházi esperes mind a tizenegy született gyermeke (hat érte meg közülük a felnőttkort) református lehetett. Az anyai nagyszülők között Jakabházy Zsigmond (1867–1945) udvarhelyszéki unitárius származású orvosprofesszor 1891-ben nősült, s neje, a székelyudvarhelyi református Szabó Anna (1870–1957) a házasságkötés után vált katolikussá. Így lett aztán az eredetileg reformátusnak született leánya, Margit (1892–1978) is, Lukács Ödön legkisebb fiának, Tihamérnak a felesége, római katolikussá. Lukács Zsófia édesapjának, Tihamérnak (1885–1955) az életét is megírta, ez azonban nem került kiadásra.⁵ A vaskos kézirat rekapitulálására itt nincs lehetőség, számunkra azonban kivételes adottságnak tekinthető, hogy az apa életpályájának rajza mintegy háttérrel jelent a szerző, Lukács Zsófia életútjának felvázolásához.

Lukács Tihamér, mint kései és legkisebb gyermek, bizonyos értelemben megörökölte a Tihamér nevet, azt ugyanis korábban egy szülei által nagyon szeretett testvére viselte, aki öt éves korában elhalt. A második Tihamér tizenegy éves volt apja halálakor, taníttatására a vármegyei közgyűlés alapítványt hozott létre.⁶ Kassai, debreceni jogakadémiai tanulmányok, Kolozsvárott letett vizsgák után Tihamér előbb nővére férje mellett Székelykeresztúron ügyvédbojtárkodott, majd 1910-ben házat vett Nyíregyházán, saját ügyvédi praxist indított, és ide hozta Székelyföldön megismert feleségét. Itt született egyetlen leányuk, Zsófia (1912–1990), aki apai dédnagyanyja, Lukács Istvánné nemes Tsonka Zsófia után kapta a nevét. A család 1920-ban költözött Pestre, az apa először a Mérleg utca 11-ben nyitott irodát.⁷ Kezdetben az akkori Horthy Miklós (mai Bartók Béla) úton laktak, s a Feneketlen-tóhoz közeli lakás adta az ötletet Lukács Tihamérnak, hogy a budai Szent Margit gimnáziumba írassák lányukat, amelyet az Isteni Megváltó leányai államsegéllyel tartottak fenn. S bár Zsófia apjáról szóló írásában kiemeli, hogy a családi hagyományt folytató, szépirodalommal is foglalkozó apa

⁵ Lukács Zsófia: Lukács Tihamér élete. (1978) Jóna András Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjtemény 91. 38. 158. (a továbbiakban JAM IGY, Lukács, 1978.) Az apa életét ennek a gépíratnak alapján foglalom röviden össze.

⁶ Galambos Sándor: Nyíregyháza és a millennium. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1987. 3. sz. 329–330.

⁷ 1925-ig a „Futura” Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi Rt. ügyésze volt. Ennek az állandó javadalmazásnak a kiesése komoly nehézségeket okozott a fővárosi ügyvédi kamarán belül kis irodának számító Lukács Tihamér számára. Állandó és halmozódó tagdíjhátraléka miatt még a jegyzékből való törlés veszélye is fenyegette a húszas évek végén. Budapest Főváros Levéltára, IX. 282. Budapesti Ügyvédi Kamara, 1875–1970. Ü. 5259. dr. Lukács Tihamér. Ezúton köszönöm Nagy Sándornak a kamarai anyag megismerésében nyújtott segítségét.

keltette fel benne először a történelem iránti érdeklődést, a gimnáziumban történelmet és földrajzot tanító Knoll István volt az, aki végképp a történelem felé irányította.⁸

Édesapja előbb a Pesti Hírlap, majd a Budapesti Hírlap ügyésze lett, végül Posch Gyula igazgató (1878–1946) segítségével a Pesti Hazai Első Takarékpénztárhoz került, először jogtanácsosként, majd 1938-ban a bank főügyészévé nevezték ki. Egy ideig az orvosprofesszor Jakabházy nagyapáékkal laktak együtt a Baross utca–Üllői utca sarkán álló bérház második emeletén, de a banki állás révén megengedhette a család magának, hogy a Batthyány utcában egy három szoba hallos, két balkonos lakásba költözzön. A magasabb fix jövedelemre szükség volt nemcsak a felekezeti gimnázium magasabb tandíja és a nyelvi különórák (német, francia, angol) miatt, hanem az egyetemi stúdiók is sokba kerültek.

Az egyetem

Zsófia 1930-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem–latin szakán kezdte meg tanulmányait. Emlékezése szerint az egyetemen egy évig tandíjmentes volt, de a további években (apja) „óriási tandíjat” fizetett.⁹ A válság miatt a tandíjmentesek számának csökkentése érintette komolyan a családot. A tényleges befizetéseket a törzskönyvek nyilvántartási lapjai alapján lehet rekonstruálni.

1. sz. táblázat
Lukács Zsófia tandíjbefizetései¹⁰

<i>Szemeszter</i>	<i>Alaptandíj (pengőben)</i>	<i>Melléktandíj (pengőben)</i>
1930/31. I.	0	52.50
1930/31. II.	0	43.30
1931/32. I.	102	48.50
1931/32. II.	51	48.50
1932/33. I.	102	49.00
1932/33. II.	102	49.10
1933/34. I.	102	49.10
1933/34. II.	102	49.10

⁸ Knoll István: Társadalmi és rendi tagozódás az Anjou-korban című disszertációja 1914-ben jelent meg.

⁹ JAM IGY, Lukács, 1978. 83. Az alaptandíj a Klebelsberg-rezsim óta hagyományosan félévente 102 pengő volt, amihez nem mertek a válság alatt sem nyúlni, legfeljebb az ún. mellékdíjat és a beiratkozási díjat emelték. Egyúttal csökkentették a tandíjmentesek számát. Petri Pál államtitkár válasza Hegyemegi Kiss Pál interpellációjára. Magyarország, 1931. december 18. 5. A befizetések alapján még egy fél évig ún. féltandíjas volt. ELTE Levéltár, Bölcsészkarai törzskönyvek, 2-c-1.

¹⁰ Uo.

Amikor először íratta alá az indexét Domanovszky Sándorral, a tanár, adatait nézegetve, rögtön kíváncsi volt a gyökerekre. „Mikor 1930-ban egyetemre mentem, professzorom, Domanovszky Sándor kézbe vette indexemet, elolvasta nevemet és születési helyemet, azonnal rákérdezett: rokona-e Nyíregyháza történetírójának? Én büszkén feleltem: a nagyapám.”¹¹ Domanovszkyt általában leginkább érdekelte, hogy az illető milyen jegyet szerzett a latin érettségén. A többi a vizsgákon és a szemináriumokon dőlt el. Az ott jól szerepeltekből válogatódott ki az a kör, amely részese lehetett a legendás péntek délutáni művelődéstörténeti gyakorlatoknak.

Zsófia gondosan megőrizte hivatalos tanulmányi iratait: az egyetemi leckekönyvét (indexét) és a tanárképző intézeti jelentkezőkönyvét is. Így pontosan rekonstruálhatjuk, hogy mikor milyen kurzusokat látogatott Domanovszkynál. A tanrendekből és Domanovszky előadásjegyzeteiből tudjuk, hogy ezek az ún. főkollégiumok a kezdetektől a 18. század végéig ölelték fel az anyagot. A főkollégiumokat Domanovszky szerda–csütörtök–péntek 11.00–12.00 között, szombaton pedig 12.00-tól 13.00-ig tartotta. Az egyetemi hallgató négy év alatt tulajdonképpen végigjárhatta majdnem a teljes kurzuskínálatot. Ha belegondolunk a többi nagykollégium hasonló felépítésű tematikájába, irigylésre méltóan széles körű áttekintést kaphattak a korabeli történezhallgatók a művelődéstörténeti kurzusokon. S közben egymással is megismerkedhettek a különböző évfolyamon tanuló Domanovszky-tanítványok.¹²

2. sz. táblázat
Domanovszky Sándornál teljesített kurzusok¹³

Szemeszter	Előadások és gyakorlatok címe	Tanár	Heti óraszám	Jegyzet
1930/31. I.	A középkori város és élete	DS	2	jelesen coll
1930/31. II.	A magyar igazságszolgáltatás fejlődése	DS	4	jelesen coll
1930/31. II.	A felvilágosodás hatása Magyarországon	DS	2	
1931/32. I.	A magyar társadalom fejlődésének története	DS	4	jelesen coll
1931/32. I.	Forrásgyakorlatok a magyar művelődéstört. köréből	DS	2	
1931/32. II.	A magyar társadalom fejlődésének története	DS	4	

¹¹ JAM IGY, Lukács, 1985. 12.

¹² A rendelkezésemre álló indexek és az egyetemi törzskönyvek alapján A magyar társadalom fejlődése című előadáson 1931/32. első félévében együtt járhatott az akkor már hetedik féléves Belitzky Jánossal, Csapodi Csabával, Császár Edittel, Gerendás Ernővel, Sinkovics Istvánnal, az ötödik féléves Gillemot Katalinnal, Kalász Elekkel, a hozzá hasonlóan harmadik féléves Juhász Lajossal és Wellmann Imrével. De 1932/33-ban már közösen hallgatta az oktatásügy fejlődése című előadást a nála az egyetemet egy évvel később kezdő Berlász Jenővel, akivel a péntek délutáni művelődéstörténeti gyakorlatokat is ettől a szemesztertől négy féléven át együtt látogatták.

¹³ Lukács Zsófia egyetemi leckekönyve alapján. MNL SZSZBML, XIV. 85.

Szemeszter	Előadások és gyakorlatok címe	Tanár	Heti óraszám	Jegyzet
1931/32. II.	Forrásgyakorlatok a magyar művelődéstört. köréből	DS	2	jelesen dolgozott
1932/33. I.	Az oktatásügy fejlődése Magyarországon	DS	4	jelesen coll
1932/33. I.	A közlekedés fejlődése Magyarországon	DS	2	jelesen coll
1932/33. I.	Forrásgyakorlatok a magyar művelődéstört. köréből	DS	2	
1932/33. II.	Az oktatásügy fejlődése Magyarországon	DS	4	jelesen coll
1932/33. II.	Gyakorlatok a magyar művelődéstört. köréből	DS	2	
1933/34. I.	Gyakorlatok a magyar művelődéstört. köréből	DS	2	
1933/34. I.	A magyar gazdasági élet története	DS	4	jelesen coll
1933/34. II.	Gyakorlatok a magyar művelődéstört. köréből	DS	2	jelesen dolgozott
1933/34. II.	A magyar gazdasági élet története	DS	4	jelesen coll

A kétféléves négyórás előadaskurzusok közül az igazságszolgáltatás történetének csak a második felét hallgatta, a társadalomtörténetnek, az oktatástörténetnek, a gazdaságtörténetnek azonban mindkét szemeszterét teljesítette, amikor kollokvált, kiváló eredménnyel. Császár Edit (Mályusz Elemér későbbi felesége) előadásjegyzeteiből, aki szintén 1930/31. második félévében járt Az igazságszolgáltatás fejlődése II. című kurzusra, napra pontosan tudhatjuk, hogy 1931. január 28-a és május 15-e között mi hangzott el ezeken az órákon. Azok kedvéért, akik csak ebben a félévben csatlakoztak a kurzushoz, Domanovszky rövid bevezetőt mondott átkötésként az előző félév anyagához. El lehet képzelni, milyen értő fülekre találtak egy ügyvédcsalád sarjánál az indító gondolatok: „A k[özép]kori bizonyítás a humanum testimoniumon alapul. Az inquisitio alapján történt az eskü megítélése, ennek alapján ítélték meg, h[ogy] ki tartozik az esküt letenni. Az anyagi bizonyítás a XIII. századtól kezdve előtérbe lép. Az anyagi bizonyítás elsősorban akkor nyer jelentőséget, mikor előtérbe lép az okirati bizonyítás. Az írásbeliség elterjedésével az ilyen írásos bizonyíték már a bíróság előtt is döntő. De a XIII. sz. előtt a birtokjog ritkán alapult okmányon. A nemzetségek kebelén belül az öröklésről, az osztályról nem csináltak írást, ez megegyezés alapján történt. A XIII. sz[ázad]ig még sok a föld Magyarországon, de a XIII. sz[ázad]ban a földbirtokok már ki vannak töltve, s a szabadon elfoglalható [...] elfogyott.”¹⁴ Szinte magától érte-

¹⁴ Dr. Domanovszky Sándor: A magyar igazságszolgáltatás fejlődése 1930–31. II. félév Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (a továbbiakban MTA KIK) Kézirattár, Ms 944/3, Császár Edit jegyzete (a továbbiakban Császár Edit jegyzete). A humanum testimonium (alaki tanúbizonyítás) és az anyagi bizonyítás szembeállítására nyilvánvalóan Hajnik

tődő módon nyitja ki Domanovszky a földbirtokok kapcsán a jogtörténeti fejtegetést a gazdaságtörténet felé.¹⁵ A félév tematikája valójában a 16. századdal kezdődő periódusra koncentrált, de rendszeresen visszautalt a 15. századi előzményekre, s a fejleményeket előszeretettel futtatta ki a 19. századra, sőt a jelenbe. A megyei bírászkodás válsága kapcsán érinti az igazságszolgáltatás és közigazgatás szétválasztását a kiegyezés után, s azzal zárja a gondolatmenetet, hogy „az 1871:31.[tc.] megszervezi a ma is fennálló bíróságokat.”¹⁶ Közben megtanulhatják a hallgatók, hogy kellett pert indítani, hogyan zajlott (és változott) a perfolymat, miként lehetett pert halasztani, perorvoslatot kérni, milyen következménnyel járt, ha az alperes „makacskodott” (vagyis nem ment el a tárgyalásra), vagy ha egy felperes visszavonta a feljelentését. Bepillantást nyerünk a török hódoltság kapcsán a bűn mohamedán fogalmába, illetve később a horvát-szlavón jogfejlődésbe is.

Az olyan heti kétórás tanárképző intézeti előadások mint *A középkori város és élete*, *A felvilágosodás hatása Magyarországon*, vagy *A közlekedés fejlődése Magyarországon* szintén átfogó tematikával közelítették meg a fő kérdéseket. Ezek előadásvázlatai is megtalálhatók Domanovszky hagyatékában, ám ezeket most nem részletezhetjük.

Sokkal fontosabb ennél, hogyan fejleszthette Lukács Zsófia Domanovszky instrukciói alapján a tanári szakdolgozatot doktori disszertációvá, hogyan született meg *A szerződéses jobbágyok helyzete hazánkban a XVIII. század folyamán a Mária Terézia-féle úrbérrendezésig* című mű. Mint tudjuk, a szakdolgozati témát akkoriban a tanár által megadott címek közül választhatta a tanárjelölt. A témákhoz a professzor részletes irodalomjegyzéket is ajánlott, amelyből egyébként előadásainak összeállítása során maga szintén bőségesen merített. Mivel Lukács Zsófia nemcsak latinból volt kiváló, hanem a modern nyelvekből is szépen kistafírozták, számára feladatul lehetett adni a parasztságtörténet bő nemzetközi szakirodalmának áttanulmányozását, amelyet egyébként a Domanovszky-iskola korábbi tanítványai is olvastak és idéztek.¹⁷

Imre egykori székfoglalójának gondolatmenetéig vezethető vissza. Hajnik Imre: A perdöntő eskü és az előzetes tanúbizonyítás a középkori magyar perjogban. Székfoglaló értekezés. [Budapest] 1881. 5. s köv.

¹⁵ A gazdaságtörténeti előadások tematikáját (igaz, azt az 1929/30-as tanévből) Kring (később Komjáthy) Miklós előadásjegyzetei őrizték meg az utókor számára. Domanovszky Sándor: A magyar gazdasági élet története II. 1930. jan. 25–1930. máj. 17. Kring Miklós előadásjegyzetei. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), P 2087. 21. d. Komjáthy Miklós hagyatéka.

¹⁶ MTA KIK Kézirattár, Császár Edit jegyzete, 1931. március 14.

¹⁷ Egy ilyen részletes irodalomjegyzéknek a „parasztosztályra” vonatkozó része élén a hajdani strassbourgi professzor, Georg Friedrich Knapp három műve szerepelt, ezek közül az első Lukács Zsófia lábjegyzeteiben is vezető helyen bukkant fel, ott, ahol arról esik szó, hogy Európa keleti és nyugati fele között „az Erzgebirge, Böhmerwald és az Elbe-folyó” a határ. Georg Friedrich Knapp: Die Bauernbefreiung und der Ursprung der Landarbeiter in den älteren

Lukács Zsófia leggyakrabban citált szerzője azonban a méltán népszerű, kijevei születésű, Berlinben, Hallében, Lipcsében és Bécsben is tanulmányokat folytató szentpétervári professzor, Joseph Kulischer/Иосиф Михайлович Кулишер (1878–1933) volt.¹⁸ Ilyen összehasonlító szempontból szélessávú körképet csak valódi nemzetközi szerzőgárda felvonultatásával lehetett bemutatni. A téma felkapottságát a századfordulón mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy pályája kezdetén Joseph Redlich (1869–1936) is a cizslajtán jobbágyfelszabadításról írott munkájával mutatkozott be, jóllehet később az angol köz- és szokásjog és a Habsburg Monarchia alkotmányának történészeként lett világhírű (miközben két hétig pénzügyminiszter is volt). Természetesen a rá való hivatkozás sem hiányozhatott Lukács Zsófia értekezéséből.¹⁹ Hogy aztán a széles nemzetközi olvasottság és a nagyszabású levéltári adatgyűjtés mennyire szervesült egységes szövegkorpusszá, az már egy másik kérdés. Ebből a szempontból Lukács Zsófiának nem volt szerencséje: azok a tanulmányok, amelyek a magyar agrárfejlődés összképét is felrajzolták volna Európa térképére, még éppen csak születőben voltak.²⁰

Az apjáról szóló, nem publikált visszaemlékezésben Lukács Zsófia elmeséli a diszsertáció születési körülményeit és a doktorálással kapcsolatos nagy csalódását. *„Három és fél éven át jártam az Országos Levéltárba. Hét vármegye minden községének úrbéres tabelláját végigtanulmányoztam és a mellékelt korabeli okmányokat. Így született meg a szakdolgozatból – nagy kibővítéssel – a doktori értekezés [...] Ilinszky Ida, apa akkor gépirónője túlórában gépelte a szöveget. A nyomtatást is apa intézte el a Légrády Testvéreknél (Pesti Hírlap), térkép-rajzoló is ő szerzett. Én tanultam. Kétórás*

Teilen Preussens. Leipzig, 1887. idézi Lukács, 1937. 6. A Domanovszky-listán a sorban utána a lengyel nemesi családból származó leMBERGI magántanár, a későbbi neves politikus, Jan Jordan-Rozwadowski (1872–1935) tanulmánya következik: Jan v. Jordan-Rozwadowski: Die Bauern des 18. Jahrhunderts und ihre Herren im Lichte der neuesten deutschen Forschungen. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 75. 1900. 4. 478–514. Majd egy tétel átugrásával a romániai születésű, Bécsben és Strassbourban tanult marxista társadalomtudós és gazdaságtörténész Karl Grünberg könyve: Carl Grünberg: Die Bauernbefreiung und die Auflösung des Gutsherrlich-Bäuerlichen Verhältnisses in Böhmen, Mähren und Schlesien. Leipzig, 1893. [A szerző neve Carl a könyvön, de a róla szóló irodalom Karlként emlegeti.]

¹⁸ Kulischer, J.: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit. 1-2. München und Berlin, 1928–1929.; Uő: Russische Wirtschaftsgeschichte. Jena, 1925.

¹⁹ Redlich, Joseph: Leibeigenschaft und Bauernbefreiung in Oesterreich. Zeitschrift für Social- und Wirthschaftsgeschichte, 3. 1895. 2. 258–280.

²⁰ Wellmann Imre: Mezőgazdaságtörténetünk új útjai. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére 1937. május 27. Budapest, 1937. 664–714.; Domanovszky Sándor: Zur Geschichte der Gutsherrschaft in Ungarn. In: Wirtschaft und Kultur. Festschrift zum 70. Geburtstag von Alfons Dopsch. Baden bei Wien–Leipzig, 441–469. Az eredeti magyar fogalmazvány (szerkesztői utószóval) megjelent A Gutsherrschaft történetéhez Magyarországon. [Az alapszöveg] Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2019. Uradalom – Vállalat. Főszerk. Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka. Budapest, 2019. (a továbbiakban MGÉ, 2019.) 7–29.

vizsgát kellett tennem, a főtárgy: művelődéstörténet, amelyből 8 féléven át jelesre kollokváltam, a két melléktárgy: újkori világtörténet (itt ismeretlen professzor vizsgáztattott) és filozófiatörténet (Brandenstein). Mindenki legnagyobb meglepetésére »cum laude« eredményt hirdettek ki. Domanovszky a professzori megbeszélésen szóba sem hozta, mint azt megtudtam, az előbb nagyon megdicsért s dékáni jutalomban részesített disszertációt, pedig ez volt a döntő. Disszertációm ma még többre becsülik, mint hajdan, jobbagyutatással 1945-ig csak néhányan foglalkoztak.

A doktorátus összes költsége 1000 P volt. Apa éveig fizette a részleteket. (A dékáni jutalom és egy szerény rokon hozzájárulás 200 P-vel könnyített apán. Ő sohasem beszélt erről.) Szüleimet csak az bántotta – ami engem jóval kevésbé – hogy nem avattak »sub auspiciis gubernatoria« [gubernatoris helyett nyilván gépelési hiba, a kiváló latinista ilyet nem írhatott] doktorrá. Engem professzorom nyilvánvaló igazságtalansága szomorított. Most kaptam az első nagy pofont az élettől – aztán még sokat. A »sub auspiciis« minősítés akkor nemcsak dicsőséget, hanem azonnali állást is jelentett.²¹

Ha értelmezni próbáljuk az évtizedekkel később leírt sorokat, első megközelítésben érdemes megállapítanunk, hogy a Domanovszky-sorozatban (Lukács Zsófia egy szóval sem említi az iskolához és a sorozathoz tartozást) bevett gyakorlat volt a disszertáció saját költségen való kiadása.²² Mint ahogy egy disszertációnak a sorozatban való megjelentetése egyáltalán nem jelentett automatikusan summa cum laude minősítést a doktori szigorlaton.²³

Miután Lukács Zsófia 1932 májusában tette le az alapvizsgát, 1934 decemberében a szakvizsgákat, a pedagógiai vizsgájára pedig 1936 januárjában került sor, a doktori szigorlat 1937. júniusi dátumából visszaszámlálva kell elhelyeznünk a „három és fél év” levéltári kutatást.²⁴ S közben a gyakorlótanítást is teljesítenie kellett. A disszertá-

²¹ JAM IGY, Lukács, 1978. Az ismeretlennek mondott professzor Miskolczy István (1881–1937) volt, a Pázmány Péter Egyetem címzetes rendkívüli tanára. ELTE Levéltár, Bölcsészdoktori szigorlatok 8/L/4. k. 1936/37. 129.

²² Domanovszky Sándor iratai a Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez sorozattal kapcsolatban. MTA KIK Kézirattár, Ms 4521/279-291. A kérdés feldolgozását Tamás Máté: A Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez sorozat (1930–1943) gazdaságtörténete. MGÉ, 2019., 373–389. Saját költségen jelent meg Dvihally Anna Mária, Sinkovics István, Tholt Judit és Lukács Zsófia disszertációja, de a Jármay–Bakács szerzőpár is fizetett hozzájárulást a nyomdaköltségekhez. Egyetlen kötet részletes nyomdai előállítási költségét ismerjük, mégpedig az első, két disszertációt magában foglaló, 160 oldalas Jármay–Bakács kötetét, amelyet a sorozat beharangozásként 600 példányban nyomtak, s így került 1460 pengőbe. MTA KIK Kézirattár, Ms 4521/279/1. A 80 oldalas Lukács kötet 1000 pengős költségszámítását tehát túlzásnak kell tartanunk.

²³ Ha most csak a művelődéstörténet főtárgyat és a történeti melléktárgyat tekintjük, a sorozatban publikálók közül mindkettőből cum laude doktorált Jármay Edit, Kalász Mihály, Gerendás Ernő, Lukács Zsófia, Ravasz János, rite-cum laude párost kapott Dvihally Anna Mária. ELTE Levéltár, Bölcsészdoktori szigorlatok 8/L/4-5. k.

²⁴ Középiskolai tanárvizsgálati értesítő, 1936. január 27. MNL SZSZBML, XIV. 85.

cióban feldolgozott hét vármegyét úgy választották ki, hogy három volt hódoltság területéről kerüljön ki (Tolna, Baranya, Pest), a másik négy pedig a volt török hódoltságtól mentes megyék sorából való legyen (Sopron, Szatmár, Abaúj, Torna). Hogy az utóbbi csoportban Szatmár is benne szerepelt, azt aligha függetleníthetjük a családi háttértől.

Az ugyan tény, hogy a könyvről a Domanovszky által szerkesztett Századok – a sorozat többi darabjához képest szokatlanul – nem közölt recenziót, de ez sokféleképpen történhetett (volt már arra eset a történelemben, hogy valaki elvállalta, de nem írta meg). Azt azonban, hogy a kortársak nem értékelték volna kellően, aligha lehet állítani. Szabó István, Soós Imre, Berlász Jenő és Wellmann Imre méltó helyen emlékeztek meg e disszertáció eredményeiről.²⁵ S ők nemcsak a téma kiváló szakértőinek számítanak, ami annál figyelemre méltóbb, mert nem mindegyikük a Domanovszky-iskola növendékeként lett azzá.

A tanárnő

Tudományos munkálkodását érintő későbbi lehetőségről egyetlen alkalommal bukantunk forrásnyomra: amikor 1950-ben munkaközösségek szerveződtek a történetkutatás „nagyüzemi” tervezettséghez illő művelésére, akkor a 18. századi parasztságtörténeti munkaközösségben felvetődött Lukács Zsófia neve, de aztán nem láttuk viszont a munka megindulásakor. Hogy miért nem, azt nem tudjuk. Csak annyit feltételezhetünk, hogy a munkaközösségben régi szakemberként ténykedő Berlász Jenő vagy Wellmann Imre kísérelte meg felhívni rá a figyelmet.²⁶

Lukács Zsófiából tehát középiskolai tanárnő lett, ám az elhelyezkedés nem ment könnyen. Először régi középiskolája fogadta vissza óraadóként. Aztán a Sacré Coeur Sophianum, majd a Philippinum foglalkoztatta helyettes tanári minőségben, s az utóbbiban kapott 1943. január 1-jétől rendes tanári kinevezést. Tanár pályájának állomásait részletesen megírta, ami halála után meg is jelent egy füzetben. Ebben sorra bemutatta 1945 utáni hányattatásának stációit a II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumtól

²⁵ Szabó István: A magyar parasztság története. Kincsestar 8. Budapest, 1940. 80.; Soós Imre: Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében. Sopron, 1941. 15.; Berlász Jenő: A magyar gazdaság- és társadalomtörténet kialakulása. Közgazdasági Szemle, 1943. 11–12. sz. 1090–1091.; Wellmann Imre: Parasztnépünk múltjának feltárása. Hitel, 1944. 5. sz. 308.

²⁶ Hermann Ottó Múzeum, Wellmann Imre hagyatéka. Munkaközösségi értekezlet, 1950. márc. 30. Berlász Jenő egy évvel kezdte később az egyetemet, de több Domanovszky-órát közösen látogattak s később is jó kapcsolatot ápolhattak, mert amikor Berlász Lukács Zsófiának anyja halálakor kondoleált, akkor Lukács Zsófia hosszú levélben számolt be a vég eseményeiről, és a régi jó viszonyba illeszkedően „Kedves Jenő”-vel kezdődő magázó levelet csak így írta alá: „Zsófi”. MTA KIK Kézirattár, Ms 6449/321. 1978. november 21.

(1949–54) a Dolgozók Gimnáziumán át (1954–58) a budafoki Budai Nagy Antal Gimnáziumig (1957–68), ahonnan végül nyugdíjba ment.²⁷

1. sz. kép
Lukács Zsófia kezdő tanárként (1940 körül)²⁸

Akárhova került is, mindenüvé elkísérte, hogy kinek is volt a tanítványa. Amikor a Sophianumban helyettesített, akkor Jármay Edith anya latin óráit vette át másfél évre, akiről megjegyzi: *„Jármayval még korábról jó barátságban voltam, szintén Domanovszky-tanítvány.”*²⁹ Az ötvenes évek pedagógus élményei kapcsán eszébe jut Domanovszky mondása: ő *„tanított erre minket az egyetemen. »Jegyezzék meg: a gúny öl« – mondta.”*³⁰ S ez átvitt értelemben még olyan szituációkra is igaz, amikor a professzor neve nem kerül tematizálásra a visszaemlékezésben. Utolsó munkahelyén, a budafoki gimnáziumban igazgatója az a Bukta József lett, aki ugyan pár évvel fiatalabbként szintén a Domanovszky-szemináriumok és előadások padjait koptatta. Az igazgató a pálya vége felé gyakran szólította *„Zsófia nagyasszonynak”*.³¹

²⁷ Lukács Zsófia: *Történelem tanár voltam Magyarországon. Közoktatás – alulnézetből.* Budapest, 2001. (a továbbiakban Lukács, 2001.)

²⁸ MNL SZSZBML, XIV. 85.

²⁹ Lukács, 2001. 6.

³⁰ Uo. 19.

Persze a tanár elsősorban nem kollégái, hanem tanítványai emlékezetében él tovább. A neves egyiptológus, Kákossy László például, akit a Rákócziiban tanított, azért volt neki hálás, mert Lucretiusról íratott vele dolgozatot, amelynek során érezte „először a filozofia sajátos ízét”.³² Olyan híve is volt, akit csak az amatőr helytörténeti kutatás láza kapott el. A régi budafoki családból származó Garbóci László például Lukács tanárnő ösztönzésére kezdett interjúzni lakóhelyén: „többkilós magnókkal jártuk a kerületet, és gyűjtöttük az idős budafokiak történeteit.”³³ Ez legalább olyan maradandó emlékezeti tény, mint hogy a kontraktualisták kapcsán a színvonalas helytörténeti irodalom is lépten nyomon hivatkozik 1937-es disszertációjára Dunán innen és Tiszán túl, Sárköztől Békésig.

³¹ Uo. 26.

³² Napút, 2001. 8. sz. 89.

³³ Kirschner Péter: Akikre a pinceszobát is rábízák. Budapest, 2004. 1. sz. 38.

